

بازگشت سرمایه، نقش ژئواکونومی سوریه بر وضعیت راهبردی ایران در منطقه غرب آسیا؛ با نگاه ویژه به بندر لاذقیه (۲۰۱۸-۲۰۲۳)

* مهدی هدایتی شهیدانی^۱، صدیقه آذین^۲

۱. دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین الملل، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، گیلان
۲. دانشجوی دکتری روابط بین الملل، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، گیلان

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۵ خرداد ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش: ۷ مهر ۱۴۰۲

تاریخ انتشار: ۱۵ اسفند ۱۴۰۲

چکیده

کنش میان دو کشور ایران و سوریه در غرب آسیا برخواسته از تاریخچه دیپلماسی فعال میان آنان در زمینه‌های مختلف است. در این میان بیش از هر موضوعی، ارتباط میان تهران با دمشق پس از گذار از بخش‌های سخت و نظامی در جنگ داخلی سوریه و تولد داعش از میانه آن، از ویژگی‌های مطلوب جغرافیای اقتصادی سوریه متأثر بوده است. این پرسش طرح می‌شود که تأثیر جایگاه ژئواکونومیک سوریه بر وضعیت راهبردی ایران در منطقه خاورمیانه در سال‌های ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۳ چه بوده است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که ژئواکونومی سوریه پس از سقوط داعش موجب تثبیت نفوذ ایران در سوریه و افزایش نقش آفرینی منطقه‌ای در دو بعد سیاسی و اقتصادی شده است. با تکیه بر نظریه ژئواکونومی، نتایج پژوهش نشان می‌دهد که ویژگی‌های سوریه همانند قرارگرفتن در کناره‌های مدیرانه، حلقه اتصال میان سه قاره و بندرهای بزرگ اقتصادی و راهبردی همچون لاذقیه، موجب تقویت وضعیت راهبردی ایران در منطقه شده است. این مقاله با استفاده از داده‌های اسنادی و آماری با روش توصیفی تحلیلی فرضیه فوق را مورد آزمون قرار داده است.

کلیدواژه‌ها:

ایران، بندر لاذقیه،
پسدادعش، سوریه،
ژئواکونومی.

* نویسنده مسئول:

دکتر مهدی هدایتی شهیدانی
نشانی:

دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط
بین‌الملل، دانشکده ادبیات و علوم
انسانی، دانشگاه گیلان، رشت، گیلان
پست الکترونیک:
mehdi.hedayati@guilan.ac.ir

استناد به این مقاله:

هدایتی شهیدانی، مهدی و آذین، صدیق (۱۴۰۲). بازگشت سرمایه، نقش ژئواکونومی سوریه بر وضعیت راهبردی ایران در منطقه غرب آسیا؛ با نگاه ویژه به بندر لاذقیه (۲۰۱۸-۲۰۲۳). مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، (۴)۵، ۲۴۱-۲۶۴.

۱. مقدمه

توجه به مؤلفه‌های اقتصادی برای پیشبرد راهبردهای کلان ملی واکنشی مثبت از سوی دولت‌ها در نظر گرفته می‌شود. در این زمینه، قدرت‌ها در سطح منطقه‌ای و جهانی برای ارتقای جایگاه خود به دنبال افزایش حضور و نفوذ در سایر کشورها برای کسب مزیت‌های اقتصادی هستند. با توجه به اینکه پس از جنگ سرد، توجه به منطقه‌گرایی و قدرت‌یابی در سطح منطقه گسترش یافته است، دولت‌های بزرگ در هر منطقه جغرافیایی تلاش می‌کنند به‌عنوان دولتی بزرگ در زمینه اقتصادی و سیاسی نقش داشته باشند. منطقه غرب آسیا نیز دولت‌های بزرگی هم‌چون ایران، ترکیه و عربستان دارد که در این قاعده جای می‌گیرند. در این زمینه یکی از کشورهای منطقه غرب آسیا که در زمره سرزمین‌های با ویژگی ژئواکونومیکی بالا و به‌نوعی عرصه رقابت قدرت‌های منطقه‌ای قرار می‌گیرد دولت سوریه است. این کشور به دلیل دسترسی به آب‌های آزاد و همسایگی با دولت‌های اروپایی و آفریقایی ویژگی اقتصادی مطلوبی دارد. برای مقایسه روابط سوریه با جمهوری اسلامی ایران به نسبت سایر دولت‌های منطقه در وضعیتی بسیار مناسب‌تر قرار دارد. با ملاحظه تاریخچه روابط این دو کشور در می‌یابیم که سوریه از ابتدای انقلاب اسلامی ایران از پیشگامان شناسایی این دولت بوده است و در طول هشت سال جنگ با توجه به تنش در روابط صدام حسین و حافظ اسد از ایران حمایت کرده است. این سطح روابط مطلوب در دوران بشار اسد نیز ادامه یافته و در دوران او محور مقاومت بسیار تقویت شده است. نمونه بارز این همکاری‌ها در جنگ لبنان و اسرائیل دیده می‌شود که همراهی سوریه در کنار سایر محور مقاومت، جنگ را به نفع لبنان و حزب الله تغییر داد. اما سطح ویژه حمایت و همکاری دوطرف در مسئله داعش و جنگ داخلی سوریه خود را نشان داد (Tolouei and Haghshenas, 2021: 190).

پس از پایان خلافت خودخوانده داعش و محدودشدن محل منازعه به شمال و شمال غربی سوریه و ماندن بشار اسد در رأس قدرت که تا پیش از این برای سرگونی او تلاش‌های همه‌جانبه صورت گرفته بود. فضا برای حضور سایر دولت‌ها برای حضور در سوریه به‌ویژه در بخش اقتصادی آن فراهم شد. ایران به دلیل یک دهه تلاش بسیار و هزینه‌های مالی و جانی در بستر مبارزه با داعش در سوریه به نسبت دیگران در نظر دمشق اهمیت و جایگاه بالاتری داشته است. نمونه بارز اهمیت جایگاه ایران در نظر دولت اسد، دادن اداره بندر لاذقیه به دولت جمهوری اسلامی ایران و فعالیت‌های اقتصادی مطلوب ایران در این کشور بوده است. دولت ایران نشان

داده است که پس از پایان داعش و هزینه‌های نظامی، اینک وارد بعد قدرت نرم و حضور اقتصادی در کشور سوریه با عنوان یک کشور دارای موقعیت ویژه جغرافیای اقتصادی شده است (Rabeieniya and Harsij, 2023: 71). با در نظر گرفتن این موارد و اینکه سوریه موقعیت ویژه‌ای از نظر اقتصادی دارد، ایران از موقعیت ویژه سوریه و بندر لاذقیه می‌تواند برای اهداف ملی خود بهره‌های اقتصادی بسیاری ببرد. شاید بتوان سفر رئیس‌جمهور ایران، ابراهیم رئیسی بعد از ۱۳ سال به سوریه و ایجاد قراردادهای متعدد اقتصادی و سیاسی را در همین راستا در نظر گرفت. در این پژوهش به دنبال پاسخ این پرسش هستیم که تأثیر جایگاه ژئواکونومیک سوریه بر وضعیت راهبردی ایران در منطقه غرب آسیا در سال‌های ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۳ چه بوده است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که ژئواکونومی سوریه پس از سقوط داعش موجب تثبیت نفوذ ایران در سوریه و افزایش نقش آفرینی منطقه‌ای در دو بعد سیاسی و اقتصادی شده است. چارچوب کلی مقاله بر این اساس است که پس از شرح مفهوم ژئواکونومی، کشور سوریه را در چارچوب این مفهوم بررسی خواهیم کرد. پس از ارائه کلیتی از کشور سوریه، به بررسی حضور اقتصادی و سیاسی ایران در سوریه با نگاه ویژه به بندر لاذقیه در پی تبیین تأثیر ویژگی‌های اقتصادی سوریه بر موقعیت راهبردی ایران در منطقه غرب آسیا خواهیم بود. در نهایت با توجه به داده‌های موجود نتیجه‌گیری می‌کنیم.

۲. پیشینه پژوهش

حسن احمدیان (۲۰۲۱) در مقاله «ایران و ژئوپلیتیک جدید خاورمیانه: در جست‌وجوی تعادل» دلیل رفتار راهبردی و نقش فزاینده ایران در خاورمیانه را پس از سال ۲۰۱۱ تشریح کرده است. او استدلال می‌کند که ایران برای حفظ موقعیت منطقه‌ای و مقاومت در برابر روندهای تهدیدکننده «محور مقاومت»، سیاست منطقه‌ای خود را از رویارویی با نظم منطقه‌ای پیش از سال ۲۰۱۱ تحت حمایت ایالات متحده به مهار سیاست‌های ضد وضع موجود رقبا تغییر داده است. اکبر (۲۰۲۱) در مقاله «قدرت نرم ایران در سوریه پس از جنگ داخلی سوریه» راهبرد قدرت نرم ایران در سوریه در سال‌های اخیر را بررسی می‌کند. رویکردهای قدرت نرم و سپس راهبرد کلی قدرت نرم ایران را در چند دهه گذشته در سوریه بررسی می‌کند؛ سپس نتیجه می‌گیرد که تهران سرمایه‌گذاری در منابع قدرت نرم را برای طولانی شدن و به حداکثر رساندن نفوذ خود در سوریه ضروری می‌داند. دروز وینسنت (۲۰۲۱) در مقاله «تجدید مبارزه برای سوریه: از جنگ در سوریه تا جنگ بر سر سوریه» می‌گوید سوریه به‌طور کلی یک مورد عدم مداخله در

نظر گرفته می‌شود. «مداخله‌گرایی ضعیف» برخلاف مداخله‌اصولی و سلسله‌مراتبی، خود را در سوریه در مدلی نشان داده است که «مبارزه برای سوریه» دهه ۱۹۶۰ را در فضایی جدید و معاصر به یاد می‌آورد. متقی و رجبی (۲۰۲۲) در مقاله «تبیین فرصت‌های ژئواکونومیک جمهوری اسلامی ایران در فضای پس از جنگ سوریه»، جایگاه سوریه و نقش اقتصادی آن برای ایران را تبیین می‌کنند و با برشمردن ظرفیت‌ها و طرح‌های ایران در سوریه نفوذ ایران در این کشور را بیان کرده‌اند. بر اساس مقالات ارائه شده می‌توان گفت تاکنون مقالات بسیار کمی در مورد نقش ژئواکونومی سوریه در فعل و انفعالات ایران در این کشور نوشته شده است. از سوی دیگر، جایگاه بندر لاذقیه را به‌صورت ویژه مورد بررسی و کنکاش قرار نداده‌اند که در این مقاله ما در پی رفع کاستی‌های موجود در داده‌های پیشین برآمده و نوآوری را بررسی جزئی‌تر حضور اقتصادی ایران در سوریه می‌دانیم.

۳. چارچوب نظری

واژه ژئواکونومی را در اواخر دهه ۱۹۹۰ برای اولین بار، ادوارد لوتواک استراتژیست نظامی آمریکا مطرح کرد. او یکی از نظریه‌پردازان مخالف گرایش‌های خوش‌بینانه لیبرال‌ها درباره جهان بود. بنابر دیدگاه لوتواک رقابت بین دولت‌ها پس از جنگ سرد به پایان نرسیده است، بلکه عرصه رقابت از میدان نظامی به اقتصادی تغییر کرده است (Scholting and Wigell, 2018: 4-3). بسیاری از تحلیل‌گران همانند لوتواک استدلال کرده‌اند که سیاست‌های اقتصادی، داخلی یا خارجی تا زمانی که پیامدهای راهبردی داشته باشند، باید ژئواکونومیک در نظر گرفته شوند. برای دیگران، ژئواکونومیک مترادف دولت‌داری اقتصادی است که به‌طور سنتی به استفاده دولت از سیاست‌های اقتصادی برای تأثیرگذاری بر دولت دیگر اشاره دارد. ژئواکونومیک را می‌توان به‌عنوان ایده‌هایی در مورد استفاده از سیاست اقتصادی خارجی یک دولت برای ترویج و دفاع از منافع راهبردی میان‌مدت تا بلندمدت تعریف کرد. طرفداران ژئواکونومیک پیشنهاد می‌کنند که ابزارهای اقتصادی می‌توانند به‌طور مؤثر رفتار سایر دولت‌های قدرتمند را شکل دهند؛ بنابراین جایگزینی برای ابزارهای نظامی سنتی در نظر گرفته شوند. آن‌ها استدلال می‌کنند که ابزارهای اقتصادی می‌توانند به‌ویژه در موقعیت‌هایی مفید باشند که تلاش‌های نظامی احتمالاً هزینه‌های هنگفتی را به‌دنبال دارد. ژئواکونومیک بر این باور قوی استوار است که اقدامات اقتصادی، زمانی که به‌جای نیروی نظامی به‌کار گرفته می‌شوند، می‌توانند باورها، رفتارها یا منافع دولت‌ها را در موقعیت‌های پرخطر تغییر دهند. مدافعان ژئواکونومیک معتقدند که ابزارهای

اقتصادی جذاب‌تر از نیروی نظامی هستند، زیرا شامل تحمیل محدودیت‌های اجتماعی کمتر و بسیج داخلی کمتر می‌شوند. علاوه بر این، ابزارهای اقتصادی نسبت به استقرار واحدهای نظامی اصلی در نزدیکی سرزمین‌های رقبای راهبردی و نگاه داشتن آن‌ها برای بلندمدت در آن‌جا کم‌هزینه‌تر برآورد می‌شوند (Kim, 2019: 154-155-160).

بر اساس تعاریف ارائه شده، کنترل و نفوذ در بازارهای جهانی و منطقه‌ای و در اختیار داشتن شاه‌راه‌های اقتصادی بسیاری از کشورهای جهان از مهم‌ترین اهدافی است که باید با ابزارهای همچون سرمایه‌گذاری‌های جذاب خارجی و دادن وام‌های بلندمدت و کم‌بهره به دست آید. مناطق جذابی که نقش حائل و هم‌نقش بازار هدف را دارند نسبت به سایر مناطق، اهمیت بیشتری خواهند داشت (Hedayati and Azin, 2018: 157). بنابراین مفاهیمی که در بخش اقتصادی اهمیت دارند، همچون تجارت، سرمایه‌گذاری، سیاست‌های مالی، کمک‌های اقتصادی، تحریم‌ها و دیگر مؤلفه‌هایی که تا پیش از فروپاشی اتحاد شوروی اهمیت نداشتند در عرصه ژئواکونومی و رقابت قدرت‌های بزرگ از دهه ۱۹۹۰ از اهمیت بسزایی برخوردار شده‌اند. این ابزارهای اقتصادی می‌توانند موجب ایجاد رقابت میان قدرت‌ها در بسیاری از عرصه‌ها به‌ویژه در مناطق جغرافیایی مختلف شوند. بر این اساس مناطق جغرافیایی اهمیت دارند که نقش اقتصادی داشته باشند. همین موضوع موجب می‌شود که در قرن بیست و یکم جهان را به این شش منطقه تقسیم می‌کنند و هر منطقه که خارج از این مناطق قرار بگیرند اهمیت چندانی ندارند: ۱. آمریکای شمالی؛ ۲. اروپای غربی؛ ۳. خاورمیانه؛ ۴. آسیای جنوب غربی؛ ۵. محور مسکو و لنین‌گراد؛ ۶. هند. هر یک از این مناطق یک قدرت ژئواکونومیکی هستند (Kasabzadeh and et al, 2019: 138).

با توجه به مفاهیم مطرح شده در مورد نظریه ژئواکونومی، می‌توان کشور سوریه را دارای جغرافیای اقتصادی مناسب برای سایر دولت‌ها در نظر گرفت. با توجه به شرایطی که این دولت در ده سال اخیر از سر گذرانده است، اکنون برای اینکه بازوان دوگانه سیاسی و اقتصادی این کشور دوباره احیا شود به ورود سرمایه خارجی و تجارت با دیگر دولت‌ها و فاصله گرفتن از بحث‌های امنیتی نیاز دارد. ایران و سوریه هر یک به دنبال پایان دادن به بحث‌های نظامی و سخت‌افزارانه پس از پایان داعش هستند. در نتیجه، دولت ایران پس از نابودی داعش، در پی سرمایه‌گذاری خارجی در سوریه و تجارت با این کشور است، زیرا با بهره‌برداری اقتصادی در این کشور می‌تواند وضعیت راهبردی خود را در منطقه بهبود بخشد. بر این اساس الگوی

رفتاری ایران را می‌توان در قالب تفکر ژئواکونومی تبیین کرد، زیرا دولت ایران برای نفوذ اقتصادی در سوریه در چند سال اخیر پس از داعش نشان داده است از بخش نظامی و هزینه‌های بسیار آن به سمت نفوذ اقتصادی روی آورده است. در اینجا دولت سوریه نیز به دلیل ویژگی‌های ژئواکونومی درون این کشور خواستار حضور سایر دولت‌ها همچون ایران است؛ به گونه‌ای که اکنون زمین سوریه عرصه‌ای برای حضور بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در بخش اقتصادی و زیرساختی برای کسب منافع کوتاه‌مدت و بلندمدت راهبردی شده است.

۴. وضعیت جغرافیایی و ژئواکونومی سوریه

تعیین‌کننده میزان کنش یک کشور یا دولت در روابط بین‌الملل موقعیت جغرافیای آن است. در طول تاریخ همواره عنصر جغرافیا در میزان دخالت بیگانگان در یک سرزمین یا در بااهمیت یا بی‌اهمیت جلوه‌کردن آن تأثیر گذاشته است. آگاه بودن در مورد ویژگی‌های محیطی به تحلیلگران کمک می‌کند بتوانند زمینه‌ها و بسترهای شکل‌گیری مسائل رخ داده را بهتر بررسی کنند. با توجه به این مهم، سوریه که در سال‌های اخیر با مسائل متعدد تاریخی مواجه شده است تحلیلگران را بر این امر و می‌دارد تا ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی این کشور را بررسی کنند. براساس آمارهای جهانی، مساحت سوریه ۱۸۵۱۸۰ کیلومتر مربع است که ۱۲۹۵ کیلومتر مربع آن ارتفاعات جولان اشغال شده توسط اسرائیل است. از نظر آب‌وهوایی، سواحل و کوه‌های غربی آب‌وهوای مدیترانه‌ای و مناطق داخلی آب و هوای قاره‌ای تری دارند در کوهستان نیز برف و یخبندان در زمستان غیر معمول نیست. پوشش گیاهی سوریه را به سختی می‌توان غنی نامید، زیرا خاک آن بسیار خشک است. تنها خاک حاصلخیز در امتداد سواحل رودخانه‌ها و در دشت پر از صخره جنوب غربی به نام حوران دیده می‌شود (Fanack, 2020).

این کشور از نظر تقسیم‌بندی‌های داخلی، ۱۴ استان دارد که در بین این استان‌ها، دمشق به‌عنوان پایتخت شناخته شده است. حلب که در مجاورت دمشق قرار دارد به‌عنوان پایتخت اقتصادی و صنعتی سوریه نام‌گذاری شده و از نظر تولیدات در بخش نساجی شهرت دارد. استان لاذقیه با داشتن اصلی‌ترین بندر سوریه یعنی بندر لاذقیه در مجاورت دریای مدیترانه در شمال غربی سوریه قرار دارد. استان حمص با ۴۱ هزار کیلومتر وسعت، بزرگ‌ترین استان سوریه از نظر مساحت است و سومین استان سوریه از نظر جمعیت به حساب می‌آید. این استان از غرب با لبنان و از شرق با عراق و اردن همسایه است. استان حسکه رودهای متعددی دارد مانند دجله،

فرات و خابور که به این استان اهمیت ویژه‌ای داده است؛ البته مناطق نفت خیز رملان، هول و الحیبیه و همچنین شهر کردنشین قامشلی نیز در این استان قرار دارند. در نهایت شهرستان ادلب در منطقه‌ای بسیار حاصلخیز قرار دارد که در آن پنبه، حبوبات، زیتون، انجیر، انگور، گوجه فرنگی، کنجد، گندم و بادام تولید می‌شود. البته این شهر یکی از شهرهای پیشرو در قیام بر ضد حکومت بشار اسد در سال ۲۰۱۱ بوده است (Shafiei, 2012). در نقشه ۱ موقعیت جغرافیای سیاسی هریک از چهارده استان سوریه آمده است.

نقشه ۱: موقعیت جغرافیای سیاسی سوریه Source: tradetejarat.com/4218

در چهارده استان سوریه، جمعیت قابل ملاحظه‌ای زندگی می‌کنند. جمعیتی که هویت فرهنگی و زبانی سوریه را شکل داده‌اند. براساس گزارش‌های موجود در این کشور ۵۰ درصد جمعیت را عرب‌ها، ۱۵ درصد را علوی‌ها، ۱۰ درصد را کردها و ۱۰ درصد دیگر را شامی‌ها و ۱۵ درصد را سایر گروه‌ها در برمی‌گیرند. این گروه‌ها در درون نیز شاهد شکاف‌هایی هستند که نمود بارز آن را می‌توان در یک دهه اخیر دید. در این بین کردها بزرگ‌ترین اقلیت قومی در سوریه هستند که جمعیت آن‌ها به بین ۱/۵ تا ۲/۵ میلیون نفر تخمین زده می‌شود. مذهب این گروه بیشتر شافعی است و ۱۵ درصد اهل تسنن سوریه را شامل می‌شوند. البته تعدادی از این کردها ایزدی مذهب هستند و تعدادی از شیعیان نیز در میان آنان زندگی می‌کنند. از سوی

دیگر، در کنار این جمعیت باید حدود ۵۰۰ هزار نفر مهاجر فلسطینی را نیز در نظر گرفت که در کنار سایر قومیت‌ها موزاییک قومیتی سوریه را تکمیل کرده‌اند. در سوریه با توجه به قومیت‌ها و گروه‌های مختلف ۱۳ نوع مذهب وجود دارد. در این بین دین اسلام با ۸۷ درصد جمعیت بیشترین میزان آن را دارد (Mahdavi Jo, 2019: 109-110).

علاوه بر داده‌های ارائه‌شده در بالا برای تبیین شرایط داخلی سوریه همواره لازم است که به شرایط اقتصادی آن نیز آگاه باشیم. جدای شرایط موجود در سوریه و جنگ داخلی در این کشور، اقتصاد آن به‌عنوان یک اقتصاد دولتی شناخته می‌شود. نبود منابع مالی نیرومند و زیرساخت‌های لازم در بخش خصوصی و نیز دخالت دولت در اقتصاد باعث شده است این کشور با وضعیت دشوار اقتصادی روبه‌رو شود. با وجود این، سوریه تا پیش از جنگ داخلی کالاها و محصولات مختلف صنعتی و کشاورزی خود را به بیش از ۵۰ کشور عربی و غیرعربی صادر می‌کرد، به‌گونه‌ای که سوریه تا قبل از سال‌های بحران، تنها صادرکننده کالا از میان اعضای اتحادیه عرب بوده است که از جمله کالاها صادراتی این کشور میوه، زیتون، روغن، نفت، گاز، فسفات، پارچه، صنایع غذایی و منسوجات بود. در مجموع نفت، کشاورزی، تولید صنعتی و صنعت توریسم از منابع درآمدزایی دولت سوریه بوده است که در حال حاضر سرمایه‌گذاری‌های بسیار زیادی برای احیای دوباره این دو انجام شده است (Nouralfourat, 2020).

با وجود تلاش برای بازسازی سوریه و اقداماتی که از سوی دولت اسد شده است، در سال‌های اخیر این سرزمین ضربه‌های سختی را از نظر جنگ داخلی متحمل شده است. براساس آمارهای موجود تاکنون بیش از ۳۵۰۰۰۰۰ مورد مرگ و میر قابل تأیید مستقیماً به این درگیری نسبت داده شده است، اما تعداد تلفات مرگبار و غیرکشنده نامشخص تقریباً به مراتب بیشتر است. بیش از نیمی از جمعیت پیش از جنگ کشور (تقریباً ۲۱ میلیون نفر) آواره شده‌اند، یکی از بزرگ‌ترین جابه‌جایی مردم از زمان جنگ جهانی دوم و تا حدودی تا سال ۲۰۱۹، فعالیت اقتصادی در سوریه در مقایسه با سال ۲۰۱۰ بیش از ۵۰ درصد کاهش یافته است. تأثیر اجتماعی و اقتصادی این درگیری نیز بزرگ و در حال رشد است. دسترسی پایدار نداشتن به مراقبت‌های بهداشتی، آموزش، مسکن و غذا اثرات جنگ را تشدید کرده و میلیون‌ها نفر را به بیکاری و فقر کشانده است. سیستم مراقبت‌های بهداشتی به شدت تخریب شده، سوری‌ها در برابر شوک‌های اضافی، مانند شیوع کووید ۱۹ که هنوز در حال گسترش است، بسیار آسیب‌پذیر نشان داده‌اند (World Bank, 2021). اما انتظار می‌رود که بازگشت چندین استان

به حکومت بشار اسد، باعث بهبود تدریجی اقتصاد سوریه شود. براساس برآوردهای بانک جهانی، تولید ناخالص داخلی سوریه در سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۶ بیش از ۶۰ درصد کاهش یافت و بدترین عملکرد اقتصادی خود را در سال ۲۰۲۰ به ثبت رسانده است. بسیاری از زیرساخت‌های این کشور در جریان جنگ ویران شد. صنعت سوریه کوچک و ضعیف شده است، در حالی که تحریم‌های اقتصادی دسترسی به منابع مالی را دشوار می‌کند. رژیم بشار اسد از سال ۲۰۱۱ زیر تحریم‌های آمریکا و اروپا قرار دارد، اما در مقابل از نظر کمک‌های اقتصادی می‌تواند علاوه بر حمایت متحدان اصلی خود، روی حمایت چین نیز حساب کند. با وجود حمایت روسیه و ایران، این کشور هنوز نیازهای قابل توجهی دارد. کمیسیون اقتصادی و اجتماعی غرب آسیا هزینه کل بازسازی سوریه را ۳۸۸ میلیارد دلار برآورد کرده است. در حالی که برخی از کشورهای غربی مایل به مشارکت در تأمین مالی هستند، آن‌ها کمک خود را به ایجاد یک روند سیاسی فراگیر مشروط می‌کنند. یکی دیگر از عوامل محدودکننده روند بازسازی، کمبود نیروی انسانی است. نیرویی که در سال‌های اخیر به عنوان آوارگان جنگی و پناهجویان سوری در سایر سرزمین‌ها زندگی می‌کنند (Coface, 2021). با توجه به شرایط کنونی در سوریه، بازسازی زیرساخت‌های نابودشده در این کشور، اولویت دولت مستقر برای احیای دوباره است. در نتیجه، حضور کشوری چون ایران که در یک دهه اخیر حضور مؤثری در سوریه داشته است، البته با توجه به ویژگی‌های ساختاری موجود در ساختار سیاسی سوریه و همچنین نداشتن پیش شرط برای تغییرات اساسی در این کشور می‌تواند برای سوریه بسیار مطلوب باشد.

۵. حضور اقتصادی و سیاسی ایران در سوریه پساداعش

روابط میان دولت‌ها براساس شرایط و مقتضیات موجود در اندیشه ملی آنان شکل می‌گیرد. در نتیجه، این تعاملات است که می‌توان دوستان و رقبا و در برخی موارد دشمنان یک دولت را از یکدیگر جدا کرد. مبتنی بر این امر منطقه غرب آسیا نیز همچون سایر مناطق موجود دولت‌هایی دارد که براساس اهداف ملی با یکدیگر در تعامل هستند. الگوی دوستی و دشمنی در منطقه غرب آسیا همواره پررنگ بوده است و این حالت موجب شده است این منطقه و شکل تعاملات میان دولت‌ها همواره مورد نظر پژوهشگران باشد. اما بررسی کنش قدرت‌های منطقه‌ای مانند ایران که به نوعی تعیین‌کننده نقشه فعل و انفعالات منطقه هستند، اهمیت بیشتری دارد. ایران همواره می‌کوشد با بیشتر کشورهای منطقه در تعامل باشد، اما در تعاملات موجود، روابط ایران و سوریه همواره در شرایط مطلوب‌تری نسبت به سایر کشورهای غرب

آسیا قرار داشته است که نقطه عطف این رابطه جنگ داخلی در سوریه بوده است. جایگاه سوریه همواره به عنوان کانون محور مقاومت برای جمهوری اسلامی ایران، اهمیت بسیاری داشته است. بنابراین با فروپاشی این سنگر وضعیت راهبردی ایران دچار مشکل جدی می‌شد (Mehrabian et al, 2022: 155).

البته در کنار اهمیت محور مقاومت، خطر جدی و مستقیم داعش در نزدیکی تهران نیز احساس می‌شد و بقا و موجودیت جمهوری اسلامی را تهدید می‌کرد. زمانی که بحران سوریه در سال ۲۰۱۱ شروع شد؛ در ابتدا ابعاد تظاهرات محدود به مناطق مرزی خاصی مانند ادلب بود، اما با گذشت زمان دامنه اعتراضات به دمشق نیز کشیده شد. با تشدید درگیری‌ها، رادیکال‌ها و سلفی‌ها نیز وارد کارزار شدند و یکی از مرگ‌بارترین بحران‌های جهانی را با صدها هزار کشته و میلیون‌ها آواره ایجاد کردند (Gharedaghi, 2018: 24). نتیجه چنین وضعیتی موجب حضور مستقیم ایران در سوریه به عنوان خط مقدم درگیری‌ها شد. نیروی سپاه قدس پاسداران به رهبری شهید سردار قاسم سلیمانی در سوریه به همراهی روسیه و سایر گروه‌های مبارز در یک دهه اخیر به جنگ با داعش پرداختند. براساس اسناد موجود، پس از حضور ایران در سوریه، مداخله روسیه نیز در سپتامبر ۲۰۱۵ در خاک سوریه اتفاق افتاد، حادثه‌ای که قدرت هوایی قاطعی را برای نیروهای زمینی با حمایت سوریه و ایران فراهم کرد، کنترل سرزمینی بشار اسد را گسترش داد و قدرت رژیم را با تلاش‌های دیپلماتیک موازی مستحکم کرد (Grajewski, 2021).

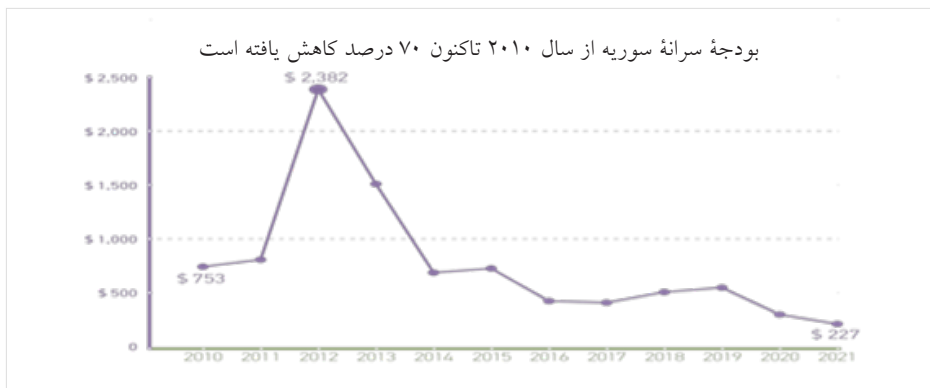
حضور سیاسی و نظامی یا به نوعی سخت‌افزاری ایران در این کشور به همراه نیروهای متحد خود همچون روسیه و سایر گروه‌های ملی و منطقه‌ای در عملیات‌های مختلف ادامه داشت تا آنکه در سال ۲۰۱۸ با اعلام شهید سردار، قاسم سلیمانی مبنی بر اینکه خلافت داعش به پایان رسیده است نوع حضور ایران در این کشور از شکل قدرت سخت به قدرت نرم و استفاده از ویژگی‌های اقتصادی این کشور تغییر یافت. سوریه از کشورهایی است که از زمان شروع اعتراضات، ایران با حضور خود در آن از این کشور به عنوان عمق راهبردی خود در منطقه استفاده کرده است. تهران با قدرت نرم و ظرفیت‌های دیپلماسی عمومی خود توانسته است، بخشی از تهدیدات بحران سوریه را به فرصت تبدیل کند. به طور بالقوه، ایران بسیاری از ابزارهای قدرت نرم را از جمله مهم‌ترین آن‌ها اشتراکات فرهنگی، تاریخی و مذهبی، نزدیکی جغرافیایی، حضور ایرانیان و شیعیان، ظرفیت‌ها و توانمندی‌های فرهنگی ایران و توسعه تجارت فرهنگی و اولویت‌بندی توسعه فرهنگی دارد (Gharedaghi, 2018: 26).

در چند سال گذشته، یکی از جنبه‌های برنامه‌های فرهنگی و سیاسی ایران در قبال سوریه، تأکید تهران بر برنامه‌های تبادل دانشجوی و دادن بورسیه تحصیلی به دانشجویان سوری برای تحصیل در ایران بوده است که به نوبه خود نفوذ تهران را بر نظام آموزشی سوریه افزایش داده است. براساس قراردادهای موجود، ایران متعهد شد، سالانه ۲۰۰ بورسیه تحصیلی به دانشجویان سوری بدهد. ایران همچنین در زمینه آموزش در سوریه سرمایه‌گذاری کرده است و چندین مدرسه را با برنامه‌های زبان فارسی حتی در زمانی که بخش‌های قابل توجهی از کشور توسط شورشیان و داعش اشغال شده بود، راه‌اندازی کرده است. ورود زبان فارسی به سیستم آموزشی سوریه و تعهد تهران به بازسازی مدارس سوریه، براساس گزارشی نزدیک به ده‌هزار مدرسه سوریه در طول جنگ ویران شد، از عناصر راهبردی قدرت نرم ایران در سوریه است. ایران در سال ۲۰۲۰ اعلام کرد که به دولت سوریه کمک می‌کند کتاب‌های درسی را که در مدارس سوریه تدریس می‌شود منتشر کند. همچنین اعلام کرد که تعداد قابل توجهی از معلمان سوری را آموزش می‌دهد و به برنامه‌ریزی درسی آموزشی سوریه به‌ویژه در سطح متوسطه کمک می‌کند.

مشارکت ایران در گسترش رهنامه شیعه و زبان فارسی و نیز تقویت حضورش در بخش آموزش سوریه، تهران به غیرنظامیان سوری، انواع خدمات اجتماعی ارائه داده است، مانند بازسازی مدارس و مراکز بهداشتی و ایجاد مسکن مسکونی و دادن انواع وام به نیازمندان سوری. سازمان جهاد سازندگی ایران در چند سال گذشته در شهرهای مختلف سوریه از جمله بوکمال فعالیت داشته است. جهاد سازندگی با تأسیس شعبه‌ای در سوریه در سال ۲۰۱۵ طرح‌های متعددی از جمله ایجاد خانه برای آوارگان سوری انجام داده است. ایران در یکی از آخرین تلاش‌های خود از برنامه‌ای برای ایجاد ۳۰۰۰ ساختمان مسکونی در سوریه در فوریه ۲۰۲۰ خبر داد. سه شرکت دولتی ایرانی در این طرح مشارکت دارند (Akbar, 2021: 12-9). با توجه به این موارد استفاده از ابزارهای سیاسی و فرهنگی موجود در سوریه، موجب عمیق‌تر شدن جایگاه ایران در این کشور و عمق راهبردی ایران در منطقه غرب آسیا شده است.

از دیگر ابزارهای قدرت نرم ایران در سوریه، بهره‌برداری از ویژگی‌های اقتصادی در کنار ویژگی‌های فرهنگی و سیاسی است. سوریه با وجود ظرفیت‌های ویژه اقتصادی در نتیجه جنگ با مشکلات اقتصادی متعددی مواجه است. مشکلات درون سوریه از جمله ۸۶ درصد جامعه سوریه زیر خط فقر هستند. براساس آمارها ۱۳،۵ میلیون نفر در سوریه نیاز به کمک معیشتی فوری دارند و ۱۲،۵ میلیون نفر تلاش می‌کنند به اندازه مصرف روزانه درآمد داشته باشند. ۶۰

درصد کودکان نیز از گرسنگی رنج می‌برند. بیش از ۴۰ درصد زیرساخت‌های سوریه آسیب دیده‌اند. ۵۳۰ دلار خسارت به بدنه سوریه وارد شده است. پول ملی سوریه دیگر، در برابر دلار ارزشی ندارد. بخش نفتی نیز ۹۲ درصد دچار خسارت شده است. براساس داده‌ها دلایل استمرار این وخامت اقتصادی در سوریه، تصویب قانون قیصر در میانه سال ۲۰۲۰ توسط آمریکا به همراهی اروپا و کشورهای عربی است که ارزش پول سوریه را تا ۷۰ درصد دچار ریزش کرده است. وجود بحران مالی در لبنان به‌عنوان مرکز تبادلات ارزی سوریه و بلوکه‌شدن دارایی‌های دولتی و شخصی تجار و مؤسسات دولتی سوریه در بانک‌های لبنان موجب نبود نقدینگی در ارز سوریه و افزایش قیمت دلار شده است. در کنار این عوامل باید بحران کرونا و وضعیت وخیم اقتصادی و بهداشتی سوریه را نیز اضافه کنیم (Iransyriaeconomy, 2021: 4). در نمودار ۱ کاهش بودجه سوریه در سال ۲۰۲۱ در جهت مشکلات اقتصادی گفته شده دیده می‌شود. این کاهش بودجه به کمترین میزان خود از سال ۲۰۱۰ رسیده است.

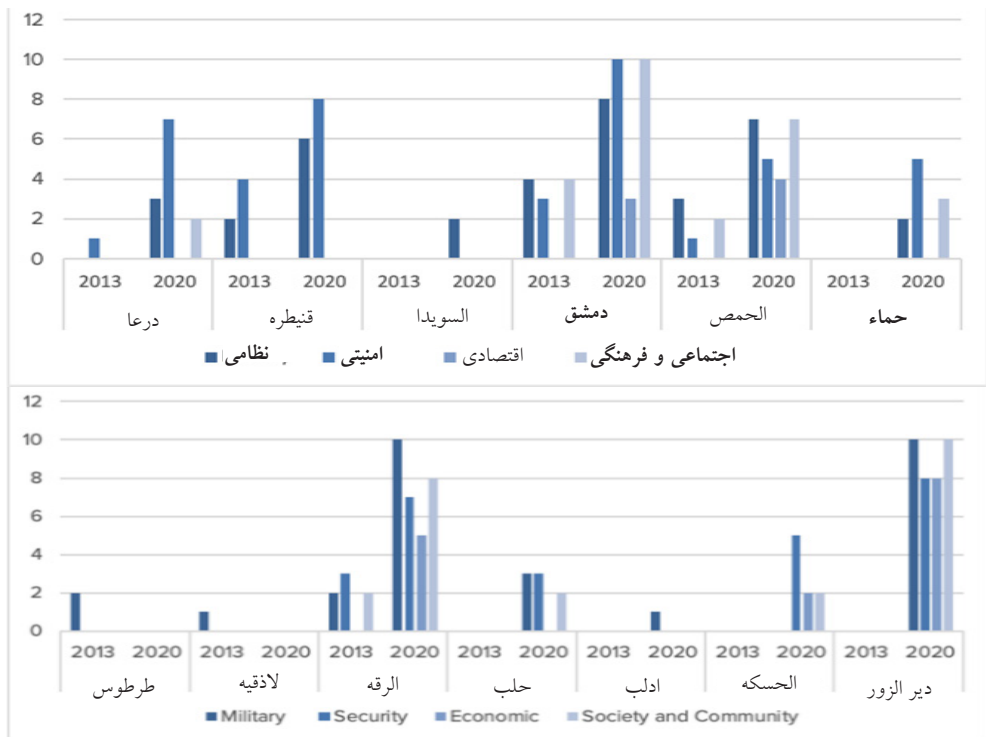

نمودار ۱ بودجه دولت سوریه در سال ۲۰۲۱

www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/2021-budget-reveals-the-depth-of-syrias-economic-woes/

با توجه به شرایط و زمینه‌های اقتصادی که در بازار سوریه برای حضور و نیاز به سرمایه خارجی وجود دارد، ایران علاوه بر نفوذ فرهنگی و سیاسی در سوریه از ابتدای سال ۲۰۱۷، بخشی از تمرکز خود را بر نفوذ در جامعه سوریه و تقویت روابط خود با تجار سوری معطوف کرده است. نمودارهای زیر نفوذ ایران و میزان کنترل نظامی، امنیتی، اجتماعی و اقتصادی در استان‌های مختلف سوریه را نشان می‌دهد. برای نمونه، وقتی صحبت از کنترل اقتصادی

می‌شود، ایران در سال ۲۰۱۸ مجمع بازرگانی سوریه و ایران را دوباره فعال کرده است که نقش اساسی در گسترش طرح‌های ایرانی در مناطق مختلف سوریه داشته است که بیشتر فعالیت آن در طرح‌های تولید برق متمرکز بود. ایران با سازمان‌های خیریه برای ادغام بهتر در جامعه سوریه همکاری می‌کند. یکی از مهم‌ترین سازمان‌های مورد حمایت ایران، سازمان جهادالبینا است که بیشتر بر موضوع بازسازی مدارس و مراکز بهداشتی و درمانی متمرکز و در حال حاضر در استان‌های دیرالزور و حلب فعال است. با توجه به شرایط وخیم سوریه در بحث کرونا و مشکلات اقتصادی این کشور، ایران چندین بخش کوچک پزشکی در دیرالزور ایجاد کرد تا غیرنظامیان را با ویتامین سی و ماسک‌های جراحی تأمین کند (Saban, 2020). در نمودار ۲ میزان نفوذ ایران را در استان‌ها و بخش‌های مختلف سوریه براساس داده‌های موجود می‌بینیم.

نمودار ۲ نفوذ ایران در سوریه در سال‌های ۲۰۱۳ تا ۲۰۲۰

Source: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/factbox-iranian-influence-and-presence-in-syria>

از سوی دیگر، زمینه‌ها و قوانین اقتصادی میان ایران و سوریه در وضعیت مطلوبی قرار دارد. براساس داده‌های موجود کشور ایران از نظر جغرافیایی می‌تواند از مسیر دریا، هوا و زمین به این کشور صادرات انجام دهد و برای صادرات به واسطه نیاز ندارند. همین مسئله کناره امنیتی برای تاجران ایرانی ایجاد کرده است. تمام معاملات در بین تاجر و خریدار از روش بنگاه‌های اقتصادی و صرافی‌ها با کارمزد ۱ تا ۲ درصد انجام می‌شود. ترکیه گسترده‌ترین رقیب ایران در تجارت با کشور سوریه است. نزدیکی مرزهای ترکیه به سوریه سبب شده است که تراز و صادرات ترکیه به این کشور حدوداً هشت برابر ایران شود. بیشترین کالاهای ایرانی که به سوریه صادر می‌شوند عبارت‌اند از: مصالح ساختمانی، مصنوعات پلیمری، فولاد، محصولات پتروشیمی، شیلات، مواد غذایی و دارو. این تولیدات ایران بالاترین تقاضا را بین فرآورده‌های صادراتی به سوریه دارند. سهم سوریه از تجارت با ایران رقم کوچکی است، اما همواره جزو شرکای اصلی تجاری سوریه بوده است. ایران همواره در بحث حمل و نقل به سوریه فعال بوده است.

مهم‌ترین اقدامات انجام‌شده در چارچوب ارتباط‌های دوجانبه میان ایران و سوریه، شکل‌گیری همکاری گسترده در بخش صادرات سرویس‌های فنی و مهندسی (حدود ۲/۲ میلیارد دلار)، گسترش همکاری در بخش کارهای نمایشگاهی و عملکرد برای کسب و تمدید مجوزهای رسمی دادن تخفیف‌های نمایشگاه، تشکیل شورای مشترک تجار، امضای موافقت‌نامه تجارت آزاد، امضای یادداشت تفاهم همکاری‌های صنعتی، مبنی بر توافق تجارت آزاد میان ایران و سوریه، تبادل کالا میان دو کشور به جز اعمال تعرفه‌های بازرگانی و فقط با تعرفه ۴ درصد خواهد بود. این نخستین کشوری است که با ایران توافق تجارت آزاد امضا کرده است (Nouralfourat, 2021). با وجود توافقات موجود و زمینه‌های حضور ایران در سوریه، همان‌گونه که بیان شد، سهم ایران از بازار سوریه بسیار ناچیز است. شاید بتوان گفت که ایران در زمینه اقتصادی برخلاف زمینه‌های سیاسی و امنیتی در ابتدای مسیر پیشرفت قرار دارد. برای نمونه، براساس آماری که گمرک جمهوری اسلامی ایران منتشر کرده است، میزان صادرات ایران به سوریه در ۵ ماهه اول سال ۱۴۰۱ به ارزش ۹۳ میلیون دلار بوده است. این آمار نسبت به سال ۱۴۰۰ در مدت مشابه که حدود ۸۶/۴ میلیون دلار بوده حدود ۷/۶ درصد نسبت به سال گذشته افزایش داشته است. البته کل صادرات ایران در ۵ ماهه اول سال ۱۴۰۱ به میزان ۲۱ میلیارد دلار بوده است که صادرات به کشور سوریه در بین صادرات ایران به سایر کشورها در رتبه ۱۸ جدول صادرات ایران را دارد (Tradetejarat, 1401).

با توجه به آنچه گفتیم می‌توان سفر ابراهیم رئیسی را به سوریه به‌عنوان گامی بلند برای رفع موانع حضور ایران در سوریه در نظر گرفت. این سفر تاریخی که پس از ۱۳ سال به کشور سوریه، از سال ۲۰۱۰ به این سو، از سوی مقامی بلندپایه از ایران صورت گرفت موجبات گسترش روابط و ایجاد تفاهم‌نامه‌های اقتصادی و سیاسی بسیاری شد. در جهت این سفر و براساس بیانیه مشترکی که منتشر شد، رئیسی و بشار اسد بر راه‌های توسعه و تقویت روابط دوجانبه و همکاری‌های موجود در زمینه بازسازی کشور سوریه تأکید کردند. ایران و سوریه ۱۴ سند همکاری امضا کردند که به هر دو کشور اجازه می‌دهد دوره جدیدی در روابط اقتصادی خود باز کنند (Arabnews, 2023). امضای ۱۴ سند همکاری در مراسمی در قصر الشعب سوریه، برنامه جامع همکاری‌های راهبردی و بلندمدت ایران و سوریه در حوزه‌های مختلفی مانند تجاری، نفت و انرژی، فنی و مهندسی، مسکن، حمل‌ونقل ریلی و هوایی، مناطق آزاد و بخش خصوصی، ارتباطات و فناوری و زلزله و امدادسانی و تسهیل امور زیارتی را نشان داد. این اسناد را وزیران خارجه، راه و شهرسازی، اقتصاد، نفت و ارتباطات و فناوری اطلاعات با هم‌تایان سوری امضا کردند (president, 2023).

سفر رئیس‌جمهور ایران به سوریه و امضای سند جامع همکاری میان دوطرف، بر ظرفیت‌های موجود در سوریه تأکید داشت. از سوی دیگر، بازیگری مهم ایران را در این کشور نشان داد. بازیگری که به دلیل گستردگی نفوذش در سوریه و قرارگرفتن آن در کنار این کشور در سال‌های جنگ، به سایر بازیگران مهم منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای این خبر را مخابره کرد که نمی‌توان قدرت آن را نادیده گرفت و برای بازی در زمین سوریه همواره این قدرت حاضر و ناظر است. با این حال بهبود و ارتقای بسترهای زمینی، هوایی و دریایی برای ایجاد روابط راهبردی بهتر میان دو کشور از مواردی بود که رئیسی بر آن تأکید داشت و به‌نوعی این سفر را سرآغاز رفع عقب‌ماندگی‌های تهران از رقبای سوریه دانست. بنابراین استفاده از ظرفیت‌های اقتصادی سوریه، مانند تجارت و بازرگانی و بهره‌برداری از موقعیت ویژه این کشور در بخش‌های مختلف مانند دردست‌داشتن بندر لاذقیه که در ادامه توضیح می‌دهیم در دستور کار دولت ایران قرار گرفته است.

۶. بندر لاذقیه، دروازه جدید اقتصادی

در بین همکاری‌های اقتصادی و حضور و نفوذ ایران در سوریه، یکی از مهم‌ترین اقدام‌های

صورت گرفته که موجب جلب توجه سایر دولت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای شد، دادن اداره بندر لاذقیه در استان لاذقیه به دولت ایران بوده است. استان لاذقیه در شمال غربی سوریه است و از غرب با دریای مدیترانه، از جنوب با طرطوس، از شرق به حماه و از شمال شرق با ادلب و از شمال با ترکیه مرز بین‌المللی دارد. در مارس ۲۰۱۹ براساس توافقات شکل گرفته مدیریت بندر لاذقیه، بندر اصلی سوریه به ایران داده شد. بخش اعظم استان لاذقیه از زمان آغاز درگیری در کنترل دولت و پایگاهی برای علویان و خانواده اسد بود. از ژانویه ۲۰۲۰، تمام لاذقیه به جز نواری در امتداد مرز ترکیه و مرز استان ادلب که در کنترل گروه‌های وابسته به القاعده است، در کنترل طرفداران دولت قرار دارد (Easo, 2020). اداره این بندر، زمینه تجاری مثبتی را برای ایران ایجاد کرده است.

کیوان کاشفی، رئیس اتاق بازرگانی مشترک ایران و سوریه گفت ایران در ۱۹ اسفند ۱۴۰۰، یک خط کشتیرانی مستقیم بین بندر جنوبی خود در بندرعباس و بندر مدیترانه‌ای سوریه در لاذقیه ایجاد می‌کند. به گفته کاشفی، هماهنگی‌های لازم بین اتاق مشترک ایران و سوریه و خطوط کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران انجام شده است تا کشتی‌های باری هر ماه یکبار از ایران به سوریه بار حمل کنند. او گفت در صورت افزایش تقاضا برای حمل و نقل به سوریه از طرف ایرانی‌ها، این سرویس می‌تواند دو بار در ماه انجام شود. چنین حمل و نقل منظمی تأثیر مثبتی بر حجم صادرات ایران به سوریه و تجارت بین دو کشور خواهد داشت. هیچ محدودیتی برای اقلام صادراتی وجود ندارد. کشتی‌ها هم کانتینری و هم فله‌بر هستند. پیش از راه‌اندازی سرویس حمل و نقل جدید به لاذقیه، صادرکنندگان ایرانی باید هفته‌ها و حتی ماه‌ها منتظر می‌ماندند تا محموله‌های آن‌ها به سوریه فرستاده شود. البته ایران و سوریه پیش از این بر سر اتصال بندر امام خمینی در جنوب غربی ایران به بندر لاذقیه سوریه با خط آهنی که از عراق می‌گذرد توافق کرده بودند. دوطرف در تیر ۱۳۹۸ قراردادی در این زمینه امضا کرده بودند که براساس آن ایران خط آهن شلمچه و بصره را بین ایران و عراق می‌سازد که از مسیر آن، بندر امام خمینی ایران به بندر لاذقیه در سوریه متصل می‌شود (Tehran Times, 2021).

براساس گزارشی که در سال ۲۰۱۹ بنیاد دفاع از دموکراسی ارائه داد، بر این موضوع اشاره شد که ایران می‌تواند از مسیر زمینی و اتصال به بندر لاذقیه به قدرتی مهم در سطح منطقه تبدیل شود. بنیاد دفاع از دموکراسی‌ها توضیح داد که صحبت درباره پل زمینی منتسب به ایران تا کمتر از سه سال پیش «غیررایج» بود و تا پیش از پاییز سال ۲۰۱۶ غیرممکن به نظر

می‌رسید که ایران بتواند بر راه‌گذری از تهران تا مدیترانه مسلط شود. با وجود این در سال ۲۰۱۷ و با توجه به تحولات میدانی در سوریه و عراق، ارزیابی‌های کارشناسان در این باره متحول شد و در اوایل سال ۲۰۱۸ تقریباً اتفاق نظر درباره معنای «پل زمینی» به وجود آمد. به اعتقاد نویسندگان، گسترش نفوذ ایران در عراق به دلیل ظهور حشدالشعبی موجب شد تا تعریف پل زمینی به «راه‌گذر از تهران تا مدیترانه» تعمیم پیدا کند، نه فقط مسیری از دمشق تا لبنان در نقشه ۲ نقشه زمینی راه‌گذر را آمده است (Adesnik and Taleblu, 2019: 9).

نقشه ۲ راه‌گذر زمینی تهران و مدیترانه

<https://www.farsnews.ir/news/14020213000099>

موضوعی که در سال‌های گذشته در اندیشکده‌ها مطرح می‌شد، اینک در روی کاغذ به امضای تهران و دمشق و بغداد رسید. بنابر داده‌ها این سه مسیر زمینی از ایران به مدیترانه می‌رود:

- مسیر شمالی: از گذرگاه ربیع (عراق) و العریبه (سوریه) می‌گذرد. منطقه شرق فرات در کنترل ارتش آمریکا است.
- مسیر میانی: از گذرگاه القائم (عراق) و البوکمال (سوریه) می‌گذرد که در اختیار محور مقاومت است.
- مسیر جنوبی: از گذرگاه التنف (سوریه) عبور می‌کند و ارتش آمریکا دقیقاً روی جاده پایگاه زده است.

بنابراین همان‌گونه که پیداست با تکمیل ریل‌گذاری شلمچه و بصره به‌نوعی ایران می‌تواند از چندین مسیر به‌ویژه بوکمال استفاده و به دنیای جدیدی ورود کند (Fars news, 2023). تکمیل مسیر را می‌توان بستری برای اتصال به راه‌گذرهای شمال جنوب و طرح جاده ابریشم دریای خلیج فارس به دریای مدیترانه و هر راه‌گذری دانست که به دنبال کوتاه‌تر کردن و کم‌هزینه‌تر کردن سفر دریایی و هوایی است.

بنابراین با توجه به واقعیت‌های فوق در اختیار داشتن بندر لاذقیه توسط دولت ایران امتیازی بسیار مهم برای تهران برآورد می‌شود. بندر لاذقیه به دلیل دسترسی به آب‌های مدیترانه و حلقه اتصال میان سه قاره می‌تواند زمینه تجارت ایران را با سایر قاره‌ها فراهم کند. یکی از امتیازهای موجود در این بندر استفاده از آن برای تأمین انرژی سوریه و سایر کشورها همچون لبنان است. در سال ۲۰۱۷، شرکت‌های ایرانی، سوری و ونزوئلا موافقت کردند که یک پالایشگاه نفت جدید در استان حمص را در غرب حمص توسعه دهند که ۱۴۰ هزار بشکه در روز با هزینه تخمینی ۱ میلیارد دلار تولید کند. حضور در بخش انرژی سوریه به اینجا ختم نشد و ایران در سال ۲۰۲۲ در هر سه ماه حدود ۸ درصد از تولید نفت خود را از راه بنادر سوریه صادر می‌کرد. این نفوذ ایران در بندر لاذقیه و استفاده اقتصادی ایران از آن موجب شد که اسرائیل بارها به‌ویژه از سال ۲۰۲۱ به بندر لاذقیه حمله کند. در آغاز سال ۲۰۲۱، تحرکات ایران در بسیاری از مناطق ساحلی افزایش محسوسی پیدا کرده بود که موجب حملات مستقیم اسرائیل به سواحل سوریه شد که اولین مورد آن در آوریل ۲۰۲۱ رخ داد. در سال ۲۰۲۲ بزرگ‌ترین استقرار ایران در مناطق ساحلی همراه با انتقال نیروهای روسیه برای پشتیبانی از عملیات نظامی در اوکراین رخ داد. به دنبال این مسئله حملات مستقیم اسرائیل به استان‌های لاذقیه و طرطوس، جایی که در سال ۲۰۲۲ بیشترین تعداد حملات اسرائیل به مناطق ساحلی بود افزایش یافت (Saban, 2023). حملاتی که همچنان ادامه داشته است و بارها مواضع ایران در مسیر زمینی و دریایی در بندر لاذقیه صورت می‌گیرد.

در نتیجه، داشتن بندر لاذقیه در کنار فعالیت‌های اقتصادی موجب افزایش حساسیت سایر رقبا علاوه بر اسرائیل شده است. یکی از کشورهای که به‌نوعی متحد ایران در درگیری داخلی سوریه یعنی روسیه بود، بیش از سایرین به تحرکات ایران توجه نشان داده است. در کوتاه‌مدت، می‌توان در جاتی از رقابت بین ایرانی‌ها و روس‌ها را در تلاش برای دستیابی به منابع اقتصادی سوریه دید. قراردادهای فسفات، سایر منابع طبیعی و بهره‌برداری از بندر لاذقیه به شدت

بین تجار روسی و ایرانی مورد مناقشه است (Duclos, 2019: 2). از تاجران روسی می‌توان پریگوژین و گنادی تیمچنکو را نام برد. آن‌ها همراه سایر تاجران روسی که نزدیک به کرملین محسوب می‌شوند، قراردادهای پرسودی را در سوریه به دست آورده‌اند. پریگوژین با قراردادهای نفت و گاز با دمشق مرتبط بوده است، در حالی که تیمچنکو حق استخراج فسفات و بهره‌برداری از بندر طرطوس را به دست آورده است، جایی که سرمایه‌گذاری ۵۰۰ میلیون دلاری روسیه اعلام شده است. اما غیر از این دو سرمایه‌گذار و برخی شرکت‌های کوچک‌تر روسی، هیچ فرصت اقتصادی و تجاری قابل توجهی برای تجارت روسیه در سوریه که ذخایر نفت و گاز آن بسیار کمتر از عراق است، وجود نداشته است (Petkova, 2020).

یکی از زمینه‌های حضور سیاسی و امنیتی روسیه در سوریه بندر طرطوس است. داشتن بندر حیاتی طرطوس برای روسیه بسیار اهمیت دارد. پس از اینکه روسیه تأسیسات دریایی طرطوس را از دولت بشار اسد، رئیس‌جمهور سوریه اجاره کرد، این تأسیسات رسماً به‌عنوان یک مرکز پشتیبانی فنی و نه یک پایگاه نظامی شروع به کار کرد. توافق بین مسکو و سوریه در سال ۲۰۱۷ تغییر کرد تا روسیه از دولت اسد حمایت کند. این قرارداد به روسیه اجازه می‌دهد به مدت ۴۹ سال از امکانات این تأسیسات دریایی به‌صورت رایگان و به‌عنوان پایگاه نظامی استفاده کند (kurdpress, 2021). در مقایسه میان ایران و روسیه باید گفت، در حالی که روسیه به دنبال بازسازی دولت و ساختارهای اصلی آن و متمرکز کردن دوباره اقتدار دولتی بر همهٔ بازوهای قدرت است، ایران به دنبال نفوذ و تثبیت خود در داخل دولت است و هم‌زمان بازوهای موازی ریشه‌دار قدرت را در کنترل مستقیم خود در می‌آورد. ایران سرمایه‌گذاری خود را در مرکز و شرق سوریه دو برابر کرده است، مناطقی که روسیه از زمان شروع بحران ادلب در آن‌ها سرمایه‌گذاری نکرده است. انرژی ایران در مرکز و شرق سوریه بر ایجاد پایگاه‌های نظامی گسترده، ساخت گذرگاه‌های مرزی جدید با عراق، قرارداد خود از لحاظ فرهنگی در قلب عرب‌های سنی‌مذهب محافظه‌کار و استخدام افراد محلی برای پیوستن به مجموعه‌های خود بوده است (Lister, 2019). در مورد حضور سایر رقبای و سرمایه‌گذارانی که کشورهای چینی که در جهت طرح جاده ابریشم در کشور سوریه حضور پیدا کرده‌اند و کالاهای قاچاق بسیاری که از طرف ترکیه وارد سوریه شده و بازار این کشور را دست دارد و حضور تنها ۳ درصدی ایران در بازار سوریه می‌توان رقبای دولت ایران را چه در سطح منطقه همچون ترکیه و امارات و چه فرامنطقه‌ای همچون چین و روسیه با اهمیت دانست.

۷. نتیجه

حضور ایران در سوریه یکی از مهم‌ترین اهرم‌های موجود در دست ایران در منطقه غرب آسیا است. ایران براساس داده‌های موجود، بی‌وقفه هم‌زمان با حضور داعش و به‌ویژه پس از آن، حضور فرهنگی و اقتصادی خود را در سوریه افزایش داده است. این اقدام ایران نشان می‌دهد که ایران به موقعیت بسیار ویژه سوریه به‌ویژه پس از سفر ابراهیم رئیسی پی برده و در پی استفاده از این موقعیت برای افزایش جایگاه خود در غرب آسیا است. سرمایه‌گذاری در سوریه موجبات توفیق بسیار برای بدنه اقتصادی کشور و بالارفتن جایگاه منطقه‌ای خواهد شد. در نتیجه، حضور در سوریه و ایجاد مشوق‌های اقتصادی برای سرمایه‌گذاران داخلی موجب حضور و نفوذ بیشتر در این کشور و بازگشت سرمایه به داخل ایران می‌شود. از نظر سیاسی نیز همان‌گونه که مطرح شد، این حضور موجب نزدیک‌تر شدن به متحدان و قرارگرفتن در عمق راهبردی غرب آسیا یعنی سوریه می‌شود. امری که موجب می‌شود ایران در نزدیک‌ترین بخش به سایر رقبای منطقه‌ای خود قرار بگیرد و در آینده معادلات منطقه‌ای بیشتر از یک دهه گذشته نقش داشته باشد. بنابراین براساس داده‌های بالا می‌توان این‌گونه مباحث را مبتنی بر فرضیه موجود جمع‌بندی کرد:

۱. ایران با حضور در سوریه به‌ویژه پس از سقوط دولت خودخوانده داعش، نشان داد در پی بهره‌برداری از منافع اقتصادی این کشور است.

۲. ایران برای بهره‌برداری اقتصادی از سوریه در مناطقی همانند لاذقیه حضور قطعی پیدا کرده است.

۳. با آزادسازی بوکمال توسط نیروهای ایرانی و تحت امر آن به‌نوعی مسیر التنف که در دست آمریکا است تا حدود زیاد خنثی و مسیر اقتصادی میان ایران، عراق و سوریه باز نگه‌داشته شده است.

۴. با دردست‌داشتن مسیر عبوری میان نیروهای مقاومت و سپاه پاسداران به‌نوعی می‌توان به‌وسیله آنان راه‌گذرهای چندگانه مانند شمال‌جنوب، راه‌گذر چین و پاکستان، راه‌گذر چین، آسیای مرکزی و ایران و غرب آسیا را به یکدیگر متصل و ایران را به سهولت به دریای مدیترانه از مسیر لاذقیه متصل کرد.

در نتیجه، همان‌گونه که پیداست حضور ایران در سوریه عمق راهبردی این کشور را در منطقه و جهان افزایش و اینک آن را نقطه تلاقی راه‌گذرها کرده است. در واقع سوریه و لاذقیه دروازه ورود به سرزمین‌های دیگر شده‌اند.

References

- Adesnik, David and Taleblu, Behnam Ben (2019). Burning Bridge the Iranian Land Corridor to the Mediterranean, FDD PRESS, Available at: <https://www.fdd.org/analysis/2019/06/18/burning-bridge/>, Upload on: June 2019, Accses on: 1 December 2021.
- Akbar, Ali (2021). Iran's soft power in Syria after the Syrian civil war, Mediterranean Politics, Vol. 28, No. 2. Pp 249-227. (Doi: <https://doi.org/10.1080/13629395.2021.1938856>, PP 1-24)
- Duclos, Ambassador Michel (2019). Russia and Iran in Syria—a Random Partnership or an Enduring Alliance?, Atlantic Council, Available at: <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/russia-and-iran-in-syria-a-random-partnership-or-an-enduring-alliance/>, Upload on: 17 June 2019, Acceses on: 22 December 2021.
- Easo (2020). Latakia, Available at: <https://easo.europa.eu/country-guidance-syria/latakia>, Upload on: September 2020, Acceses 22 December 2021.
- Economic Office of Iran in Aleppo, Syria (2021). Analytical report of the Syrian economy from 2012 to 2021, accessible at <https://iransyriaeconomy.com/13340/>, republished on: 24 Azar 1400, last visit 1 January 1400.
- Fanack (2020). Geography of Syria, fanack, available at: <https://fanack.com/syria/geography-of-syria/>, Upload on: 2 September 2020, Acceses on: 21 December 2021.
- Fars News (2023). Raisi's trip to Damascus; Picking the fruit of the victory of resistance, Fars News, Available at: <https://www.farsnews.ir/news/14020213000099/>, Upload on: 5 April 2023, Acceses on: 25 may 2023.
- Gharedaghi, Alireza (2018). Iran's Strategic Depth in Post-ISIS Syria, Journal of International Relations and Foreign Policy, V. 6, N. 2. PP 22-32.

- Grajewski, Nicole (2021). The Evolution of Russian and Iranian Cooperation in Syria, CSIS, Availabel at: <https://www.csis.org/analysis/evolution-russian-and-iranian-cooperation-syria> , Upload on: 21 November 2021, Accesses on: 21 December 2021.
- Hedayati Shahidani, Mehdi and Azin, Siddiqa (2016). Economic competition between the United States and China in Tajikistan, Central Asia and Caucasus Quarterly, Vol. 89, pp. 154-184. **[In Persian]**
- Kasabzadeh, Majid and Akhbari, Mohammad and Hassanabadi, Dawood (2019). Geographical analysis of the geo-economy of the Islamic Republic of Iran in the new equations of the Southwest Asia region, Scientific-Research quarterly of new attitudes in human geography, year 12, vol. 1. pp. 149- 13. **[In Persian]**. (Doi. 20.1001.1.66972251.1398.12.1.7.5)
- Kim, Dong Jung (2019). The Perils of Geoeconomics, The Washington Quarterly, Available at: <https://doi.org/10.1080/0163660X.2019.1593666>, pp 153-170. (Doi: <https://doi.org/10.1080/0163660X.2019.1593666>).
- Kurdpress (2021). Russia to expand its naval base in Syrian port of Tartus, Available at: <https://kurdpress.com/en/news/889/Russia-to-expand-its-naval-base-in-Syrian-port-of-Tartus/> , Upload on: 14 may 2021, Accese on: 22 December 2021.
- Lister, charles (2019). Russia, Iran, and the competition to shape Syria's future, Available at: <https://www.mei.edu/publications/russia-iran-and-competition-shape-syrias-future> , Upload on: 12 September 2019, Accese on: 22 December 2021.
- Mahdavijo, Mahmoud and Behniafar, Abolfazl and Asadbeigi, Ardeshir (2019). Studying the influence of cultural geography on the security of Syria, Scientific Journal of Defense Managment and Research, 19th year, Vol. 89, pp. 103-127. **[In Persian]**
- Mehrabian, Zahrasadat; Ahmady nohadani, Syrus and Ghadery Hajat, Mostafa (2022). Investigating Turkey's Geopolitical Interests and Concerns in Syria,

Journal of Fundamental and Applied Studies of the Islamic World, Vol. 4, No. 13. pp 131-160. [In Persian] (Doi: 10.22034/FASIW.2022.349834.1180)

Mottaghi, Afshin and Rajabi, Saeed (2022), Explaining the Geo-Economic Opportunities of the Islamic Republic of Iran in the Post-War of Syria, International Political Economy Studies, Volume 5, Issue 1, September 2022, Pp. 201-227. [In Persian] (Doi. 10.22126/ipes.2022.7015.1413)

Nouralfourat (2020). Syrian Economy, accessible <https://nouralfourat.com/%d8%a7%d9%82%d8%aa%d8%b5%d8%a7%d8%af-%d8%b3%d9%88%d8%b1db%8c%d9%87/>, last visited on December 1, 1400.

Nouralfourat (2021). how to overcome Syria's foreign rivals, accessible at: <https://nouralfourat.com/>, last visited on January 1, 1400.

Petkova, Mariya (2020). What has Russia gained from five years of fighting in Syria?, Aljazeera, Available at: <https://www.aljazeera.com/features/2020/10/1/what-has-russia-gained-from-five-years-of-fighting-in-syria> , Upload on: 1 October 2020, accese on: 22 December 2021.

Rabeieniya, Hossein and, Harsij, Hossein (2023). A comparative analysis of Iran and Turkey's soft power towards the Syrian crisis, Journal of Fundamental and Applied Studies of the Islamic World, Vol. 5, No. 16. pp. 69-90. [In Persian] (Doi: 10.22034/FASIW.2023.355083.1193)

Saban, N (2020). Factbox: Iranian influence and presence in Syria, atlantic-council, Available at: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/factbox-iranian-influence-and-presence-in-syria/>, Upload on: 5 November 2020, Accesses on: 21 Desember 2021.

Saban, Navvar (2023). Iran is still exporting oil to Hezbollah and the Assad regime. It's using Syrian ports for transit, Atlanticcouncil, Available at: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/iran-is-still-exporting-oil-to-hezbollah-and-the-assad-regime-its-using-syrian-ports-for-transit/>, Upload on: 13 March 2023, Accesses on: 24 March 2023.

- Scholvin, Soren and Wigell, Mikael (2018). power politics by economic means: Geoeconomics and an analytical approach and foreign policy practices, comparative strategy, vol.37, Issue 1. pp84-73. (Doi: <https://doi.org/10.1080/01495933.2018.1419729>)
- Shafiei Sarvestani, Ismail (2012). Natural, Political and Economic Geography of Syria, Raskhoon, accessible at <https://rasekhoon.net/article/show/853287/>, uploaded on January 19, 2012, last Visited on 2 Azar 1400.
- Tehran times (2021). Bandar Abbas-Latakia direct shipping line to be launched by early Mar., Tehran times, 2021, Available at: <https://www.tehrantimes.com/news/457984/Bandar-Abbas-Latakia-direct-shipping-line-to-be-launched-by-early>, Upload on: 12 februray 2021, Accesses on: 21 December.
- Tehrantimes (2023). Raisi's trip to Syria will mark a 'turning point' in region: envoy, Tehran times, Available at: <https://www.tehrantimes.com/news/484191/Raisi-s-trip-to-Syria-will-mark-a-turning-point-in-region>, Upload on: 30 April 2023, Accesses on: 25 May 2023
- Tolouei, Hadi and Haghshenas, Mohammad Javad (2021). Analysis of relations between I.R. Iran and Syria in the light of the theory of regional balance of power, Bi-Quarterly Political Knowledge, Volume 17, Issue 1 - Serial Number 33. [In Persian]. (Doi. 10.30497/pk.2021.15007.2669)
- Trade Tejarat (1401). Iran's import export to Syria for 5 months of 1401, accessible at: <https://tradetejarat.com/15482/>, last visited April 1, 1402.
- World Bank (2021). The World Bank in Syrian Arab Republic, Available at: <https://www.worldbank.org/en/country/syria/overview#1>, Upload on: 12 October 2021, Accesses on: 12 October 2021.